

## A VALLÁSOS ATTITŰDÖK KLASSZIFIKÁCIÓJA AZ ÉRTELEMMEGÉLÉS ÉS AZ ASPIRÁCIÓK TÜKRÉBEN

GERGELY BENCE<sup>1</sup> – ZÁBÓ VIRÁG<sup>1</sup> – MARTOS TAMÁS<sup>2</sup> –  
VARGHA ANDRÁS<sup>1,3</sup>

<sup>1</sup>Károli Gáspár Református Egyetem, Pszichológiai Intézet

<sup>2</sup>Szegedi Tudományegyetem, Pszichológiai Intézet

<sup>3</sup>Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pszichológiai Intézet

E-mail: gergely.bence98@outlook.com

Benyújtva: 2019. október 1. – Elfogadva: 2020. április 18.

*Háttér és célkitűzések: A wulffi elméletet alapul vevő Kritika Utáni Vallásosság skála két dimenzión alapuló kiértékelése (Martos, Kézdy, Robu, Urbán és Horváth-Szabó, 2009) lehetőséget nyújt egy újfajta vallásosságtípológia létrehozására. Kutatásunk célja az volt, hogy a vallás iránti attitűdöket személyorientált statisztikai eljárások segítségével vizsgáljuk annak érdekében, hogy a valláshoz való személyes viszonyulás differenciáltabb típusait tárjuk fel.*

*Módszer: Hierarchikus agglomeratív és k-központú klaszteranalízist végeztünk el egy 1417 fős és egy 506 fős mintán, majd megbízhatóságát centroid módszerrel és egy újfajta validálási eljárással ellenőriztük (vö. Vargha, Bergman és Takács, 2016), majd a létrejövő klaszterstruktúrákat vizsgáltuk az értelemmegélés és értelemkeresés, valamint az aspirációk tükrében.*

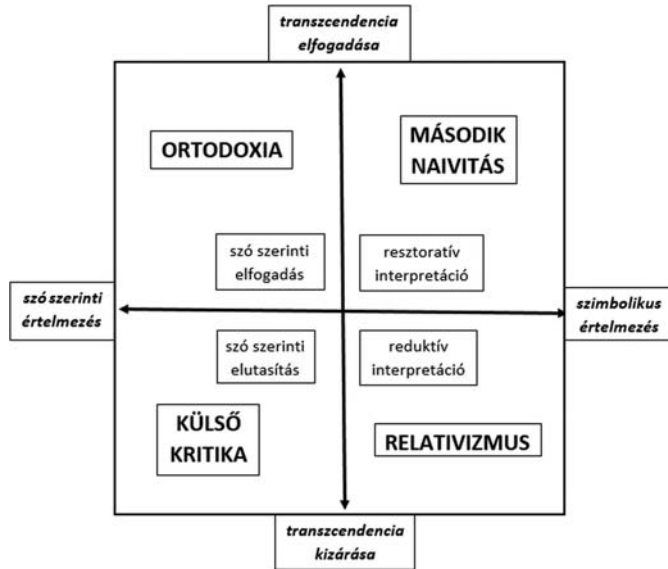
*Eredmények: Az eredmények szerint azonosítható egy megbízható 7 klaszteres struktúra. A feltárt klaszterek között megjelent a szakirodalom által sugallt klasszikus négy attitűddel közel azonos mintázat (Ortodoxia, Külső Kritika, Relativizmus, Második Naivitás). Három további típus kimutatása hozzájárult ahhoz, hogy a vallás iránti egyéni viszonyulásokról árnyaltabb képet tárjunk fel.*

*Következtetések: Az Ortodoxia és a Második Naivitás csoportba tartozók kedvezőbb, a Külső Kritika csoportjába tartozók kedvezőtlenebb pontszámot érnek el az értelemmegélés és -keresés, illetve az aspirációk tekintetében. A transzcendencia befogadása az értelmesség megélésének pozitív előjelezője.*

*Kulcsszavak: Kritika Utáni Vallásosság skála, klaszteranalízis, értelem megélése és keresése, aspirációk*

## BEVEZETÉS

A vallásosság az emberi tapasztalás szövetének univerzális szála (Piedmont, 1999), ugyanakkor a vallásosság megélésének egyéni mintázatait egyre több kutatás tárja fel, igazolva, hogy a vallásosság – más pszichológiai jelenségekhez hasonlóan – összetett és sokarcú (Dormán, Martos és Urbán, 2012). A vallásos keresztény embernek a személyként definiált Istennel való kapcsolata egyedül a pszichológiai folyamatok körében. Egrészt azért, mert egyedül Isten az, akihez élő, valós személyként viszonyul, annak ellenére, hogy emberi érzékeléssel sohasem tudta bizonyítani a létét, másfelől pedig Isten nem illeszthető bele az emberi létet meghatározó tér és idő dimenziókba (Rizzuto, 1970). Ebből fakadóan számos különböző kiindulópontú megközelítés igyekszik a maga szemléletében megragadni a vallásosság jelenségét a maga minél teljesebb valójában. A különböző irányzatok szerint nagyszámú kérdőív áll rendelkezésre a vallásosság vizsgálatához, például a vallásosság extrinzik/intrinzik voltát mérő Életkorfüggetlen Extrinsic-Intrinsic skála (Herczeg-Kézdy, Urbán és Martos, 2018; angolul Maltby, 2002), a vallás internalizáltságát mérő Keresztény Vallásos Internalizáció skála (Ryan, Rigby és King, 1993, magyarul Martos, Kézdy és Horváth-Szabó, 2011), a kötődésméleti megközelítésű Kötődés Istennel Leltár (Láng, 2013, angolul Attachment to God, Beck és McDonald, 2004), továbbá az istenképet mérő kérdőívek (Lawrence, 1997). Vizsgálták korábban a vallás szociális reprezentációját (Borges, Santos és Pinheiro, 2015) és elérhető hitfejlődést (Barnes, Doyle és Johnson, 1989) és spiritualitást mérő kérdőívek is, mint például a Spirituális Transzcendencia skála (Tomcsányi és mtsai, 2011; angolul Piedmont és mtsai, 2008). Meghatározó modellt alkotott a valláshoz való egyéni viszonyulásról a valláspszichológia tudományterületén belül Wulff (1997, idézi Urbán, 2012) a különböző pszichológiai irányzatok valláshoz való viszonyának közös modellbe építésével. Wulff szerint a vallásossághoz való viszony sokféle formája alapvetően két fő dimenzióra vezethető vissza (lásd *1. ábra*). A vertikális tengely azt fejezi ki, hogy az egyén mennyire fogadja el a vallásos érdeklődés tárgyainak (a keresztény kultúrkörben pl. Isten, Biblia) valóságosan transzcendens voltát. A *transzcendencia elfogadása* (vagy a transzcendens bevonása) dimenzió ennek megfelelően a transzcendens valóság létezésének teljes elfogadását, a Biblia autentikus forrásként való kezelését fejezi ki. A modellben a dimenzió másik pólusa is megjelenik: a *transzcendencia kizárása* a transzcendens valóság létezésének és az ezzel kapcsolatos vallási kijelentések, nézetek teljes elutasítását jelenti. A horizontális tengely a vallási jelenségek, kijelentések értelmezési módjára vonatkozik. Az egyik végpontja a vallási tartalmak szó szerinti, konkrét értelmezési módja (akár elfogadó, akár elutasító módon), mely szerint a vallási kijelentések jelentése egyértelmű, és azokat csak egyetlen módon lehet értelmezni. Ennek a dimenzióknak is van másik végpontja, mely a vallási tartalmak teljes mértékben szimbolikus, elvont értelmezése – az a felfogás, mely a vallásosság megjelenési módjainak a konkrét igazságtartalmak helyett mélyebb értelmet, például univerzális vagy lélektani jelentőséget tulajdonít (Martos és mtsai, 2009). A vallási kijelentések értelmezése a felnőtt életet jellemző hitfejlődési fokozatokban a szó szerinti értelmezéstől a szimbolikus értelmezés felé halad (Hutsebaut, 1996). Az egymástól konceptuálisan független két dimenzió alapján négyféle vallásos attitűd jelenik meg, melyek a dimenziók egy-egy szélsőértékének párosításával jellemezhetők (*1. ábra*).



1. ábra. A Kritika Utáni Vallásosság skála elméleti hátterének fő dimenziói és ezek kapcsolata a vallási attitűdök négy lehetséges pozíciójával (Robu, 2013)

Az első negyedbe tartozó attitűd az Ortodoxia, melyet a transzcendens elfogadásának és a vallásos tartalmak szó szerinti értelmezésének kombinációja jellemez. A valláshoz így közelítő személyek elutasítóan viszonyulnak a konzervatív nézetekben kételkedőkhöz, gyakran merevek, és alacsony az alkalmazkodóképességük (Urbán, 2012; Robu, 2013). Ez a vallásos attitűd pozitívan korrelál az előítéletességgel (Wulff, 1997, idézi Urbán, 2012). Az attitűdök közül az „ortodox, illetve ennek markánsabb formája, a fundamentalista vallásosság tartozik ide” (Horváth-Szabó, 2003, 131). Noha a vallásosság iránti magas érzelmi elköteleződés jelenik meg az ortodoxia attitűdjében, a háttérben kimutatható extrinzik, illetve introjektált önszabályozási mód miatt „éretlen” vallásosságnak is nevezhetjük (Robu, 2013).

A második negyed a Külső Kritika pozíciója, mely a vallásos tartalmak szó szerinti értelmezését és a transzcendens valóság elutasítását jelenti. Ez a vallásellenesség vagy az ateizmus attitűdjének felel meg (Robu, 2013). Azok a személyek, akikre ez a vallási viszonyulás jellemző, gyakran úgy tartják, hogy a megértés kizárólag a racionalitáson keresztül lehetséges (Kovács, 2010). Elvetik a szent és profán megkülönböztetésének értelmét, kizárják a racionális magyarázatokon túlmutató jelenségek lehetőségét, és gyakran kevésbé jellemzi őket az eszmék értékelésének képessége, a jóindulat és az alkalmazkodóképesség (Robu, 2013; Urbán, 2012).

A harmadik negyed a relativizmus attitűdje, mely a transzcendens valóság létezésének elutasítását jelenti azzal együtt, hogy az idetartozó személyek ugyanakkor a vallásos nyelvet alapvetően szimbolikus, mitologikus természetűnek tekintik. Ehhez az attitűdhez kapcsolódik a reduktív interpretáció fogalma. Az ebben megjelenő redukív értelmezés vagy demisztifikáció megkérdőjelezi a vallásosság tárgyainak transzcen-

dens vonatkozásait, miközben elismeri, hogy a vallási nézetrendszerek mély emberi tapasztalatokat hordoznak. A redukív értelmezés további célja, hogy az értelmezés során megfejtse a vallási szimbólumok e világi jelentését (Martos és mtsai, 2009; Urbán, 2012). Az ilyen személyeket pszichológiai komplexitás, szociális problémákra való érzékenység, eredetiség, és viszonylagos előítélet-mentesség jellemzi (Robu, 2013).

Az utolsó negyedben a Második Naivitás attitűdje helyezkedik el, melyet a transzcendencia elfogadása és a transzcendens valóság szimbolikus értelmezésének kombinációja alkot. Ezt a vallásos tartalmak iránt érzelmileg elkötelezett, de azokat szimbolikusan is értelmező attitűdöt intrinzik, internalizált vallásosság jellemzi (Robu, 2013). Ide köthető a resztoratív interpretáció, mely elismeri a vallásos szimbólumok transzcendens jelentésének elutasíthatóságát, újrafelépítő értelmezéssel mégis kísérletet tesz arra, hogy a vallásos nyelv és gondolkodás szimbólumait eredeti, transzcendens vonatkozásukban értelmezze (Martos és mtsai, 2009). „Amíg a redukív interpretáció számára »gyanús« számít a vallásos kijelentések minden olyan értelmezése, amely transzcendens vonatkozásokat tartalmaz, a resztoratív interpretáció a szimbólumok értelmezésének e »gyanúsá lett« lehetőségeit állítja helyre, amikor ezeket a hit (és nem a bizonyosság) tárgyává teszi” (Martos és mtsai, 2009, 646). A Második Naivitás eléréséhez szükséges a kételyekkel, gyanúval (redukív interpretáció) való találkozás. Csak kételyek után kerülhet a személy ismét a naivitás, de immár a *Kritika Utáni* Második Naivitás (Urbán, 2012; Robu, 2013), a reális vallásosság (Kovács, 2010) állapotába. Erre utal Hutsebaut (1996) kérdőívének elnevezése is, melyet a fent leírt vallásosság-dimenziók mérésére fejlesztett ki: *Kritika Utáni* Vallásosság skála.

A vallásosság különleges lehetőséget kínál az élet értelmességének átélésére. Az élet értelmességének szubjektív élménye személyes meggyőződést jelent afelől, hogy a múlt, a jelen és a jövő eseményei között valamiféle jelentésteli kapcsolat van, és az egyén életének nagyobb távlatokban, akár az egész életet átívelően célja, rendeltetése van (Martos, 2010; Steger és Frazier, 2005). Az értelmet megélt személyek olyan tetteket visznek véghez és olyan élményeket élnek át, amelyeket érdemesnek éreznek arra, hogy megvalósítsanak, megtapasztaljanak, valamint képesek arra, hogy az általuk nem módosítható, kedvezőtlen adottságokban is értelmet találjanak. Az értelmesség élménye alapvető pszichológiai erőforrásként funkcionál: ha az egyén meg tudja találni az értelmet élethelyzetében, akkor sikerül megőriznie magát egészségesen (Martos, 2010; Martos és Konkoly Thege, 2012; Szy, 2015).

Az értelmesség iránti vágy beteljesületlensége „egzisztenciális frusztrációhoz” vezet, mely kedvező esetben az értelmesség keresésében nyilvánul meg. Az élet értelmességének megélése és keresése két, egymástól jól megkülönböztethető és független emberi tapasztalat, melyek egymással gyenge negatív kapcsolatban állnak (Steger, Kashdan, Sullivan és Lorentz, 2008; Steger, Oishi és Kesebir, 2011). Az értelemkeresés kétarcú jelenség: a szubjektív értelmet már valamilyen mértékben megtaláló étellel együtt járó, egészséges (életmegerősítő) keresés mellett az értelemkeresés táplálkozhat nem egészséges (hiányalapú) motivációs bázisból is (Reker, 2000). Az értelem keresése rekonstruktív jelenség (Martos és Konkoly Thege, 2012), ám hosszan tartó fennállása ártalmasan hat a testi és lelki jóllétre (Frankl, 2005). Kedvezőtlen esetben ugyanezen motivációs bázison olyan viselkedésformák (például tudatmódosító szerek használata)

jelenhetnek meg, amelyek átmenetileg megszabadítják az egyént döntési felelősségtől és önazonosság-tudatától (Melton és Schulenberg, 2007; Das, 1998, idézi Martos és Konkoly Thege, 2012).

A kutatások a vallásosság (transzcendencia nagyobb mértékű bevonása) és az élet értelme dimenzió szoros kapcsolatát igazolják (Martos, 2010), a vallás iránt mélyebben elkötelezett személyek nagyobb fokú értelmességet élnek meg az életükben (Fry, 2000; Krok, 2015, 2017). A transzcendencia bevonása az értelemmegéléssel, a szimbolikus értelmezés az értelemkereséssel áll pozitív kapcsolatban (Martos, Konkoly Thege és Steger, 2010).

A vallásosság társadalmi szerepe abban rejlik, hogy intézményes formában örökíti át az emberi jólléthez és együttéléshez nélkülözhetetlen célokat és értékeket, mint például a belső fejlődés, a kapcsolatok fontossága és a közösség iránti elkötelezettség (Martos, 2010). Érdekes ezért megvizsgálni azt is, hogy a vallásosság különböző formái milyen összefüggésben állhatnak az egyén értékrendszerét megjelenítő életcélokkal, aspirációkkal. Az aspirációk, mint az átfogó jelentésrendszer elemei és a jövőorientáció, valamint az életcélok konkretizált kifejeződései azokra az ideálokra, állapotokra vagy tárgyakra irányulnak, amelyeket az emberek meghatározónak tartanak az életben (Martos, 2010). Az aspirációk fontossága értékválasztás is egyidejűleg, mert megmutatja, hogy az egyén mire szentel időt, energiát, milyen értékek fontosak a számára. Az aspirációk kapcsolatban állnak a személy magatartásának és életvezetésének számos jellemzőjével, egészségi állapotával és általános életminőségével (Boekaerts, Maes és Karoly, 2005; Martos, Szabó és Rózsa, 2006). Az intrinzik életcélokat kitűző és megvalósító személyek elégedettebbek az életükkel, és nagyobb mértékben élnek át életük értelmes voltát (Martos, Szabó és Rózsa, 2006; Zhang, Sang, Chen, Zhu és Deng, 2018), ellentétben az extrinzik célokat követő személyekkel (Martos, 2010).

A vallásosság olyan célok követését teszi valószínűbbé, melyek egyben az egyén számára hosszú távon jóllétet biztosító intrinzik aspirációk. A kutatások szerint a vallásosság valóban az intrinzik törekvések magasabb és az extrinzik törekvések alacsonyabb szintjével jár együtt, egyúttal azonban az egészség mint cél fontossága is valamivel alacsonyabb a vallásos személyeknél (Martos, 2010).

Jelen tanulmány célja, hogy pontosabb és differenciáltabb képet adva a valláshoz való egyéni viszonyulások formáiról, gazdagítsa a vallásosság megéléssel kapcsolatos ismereteket. Wulff (Martos, Kézdy, Robu, Urbán és Horváth-Szabó, 2009) a vallás iránti lehetséges attitűdöket a két fő dimenzióon kapott szélsőértékek párosítása által kapta (Ortodoxia, Külső Kritika, Relativizmus, Második Naivitas). Abból fakadóan, hogy ebben a megközelítésben az attitűdök a dimenziók szélsőértékeinek párosításával jellemezhetők, figyelmen kívül marad, hogy a személyekre milyen *mértékben* jellemző az adott attitűd. Ezért kutatásunkban a vallással kapcsolatos attitűdök vizsgálatára alkalmazott Kritika Utáni Vallásosság skála itemeiből kiszámítható két fő dimenzió (Transzcendencia megélése és Szimbolikus értelmezés) segítségével klaszteranalízist végeztünk. Feltételezésünk az volt, hogy a két fő dimenzió segítségével feltárható a négyféle vallásos attitűdöt reprodukáló klaszterstruktúra, de mivel eddig nem történt meg efféle vallásos tipológia létrehozása, nem zárkozunk el újabb csoportok modellbe való bevonásától sem. Választott módszerünket alkalmasnak tartjuk arra, hogy a szélső-

értékek párosításával járó sémaszerű besorolás helyett a fokozatosság elvét figyelembe véve az árnyaltabb, egyéni típusok feltárásával valóságghűbb lehetőséget kínáljon a vallás iránti attitűdök mélyrehatóbb vizsgálatára.

Vizsgálatunk második felében a feltárt típusokat értelmeztük az aspirációk, valamint az értelemmegélés és az értelemkeresés segítségével. Feltételeztük, hogy azokban a klaszterekben, amelyekben a transzcendencia bevonásának szintje magasabb, magasabb lesz a mentális egészség mutatóiként is értelmezhető értelemmegélés és intrinzik aspiráció szintje is, továbbá a szimbolikus értelmezés magasabb szintjével rendelkező klaszterek esetében magasabb lesz az értelemkeresés és az intrinzik aspiráció szintje.

## MÓDSZER

### *A minta jellemzői*

Elemzéseinket két független mintán végeztük. Az adatok kérdőíves keresztmetszeti adatfelvételtől származnak, ahol a vizsgált személyek 16 év felettiak voltak. Az első adatfelvétel 2003 és 2007 között zajlott a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen Martos Tamás és munkatársai által, amely során egyetemista diákok és az általuk megkeresett további vizsgálati személyek töltötték ki a kérdőívsomagot. Ezenfelül a minta reprezentativitásának érdekében Martos és munkatársai további célzott adatfelvételt is végrehajtottak, ezt a mintát a továbbiakban M-mintának nevezzük. E minta elemszáma 1417 fő, az átlagéletkor 28,26 (SD = 12,06). A második, összesen 506 főt magába foglaló adatfelvétel 2017-ben, online felületen történt (a továbbiakban Z-minta), ahol a kitöltők átlagéletkora 26,23 év (SD = 9,85) volt. A két adatfelvétel során eltérő kérdőívsomagot használtunk, viszont mindkét alkalommal felvettük a Kritika Utáni Vallásosság skála rövidített változatát, az Aspirációs indexet, valamint az Élet Értelme Kérdőívet. A második vizsgálatrészen (klaszterek és külső változók kapcsolatának vizsgálata) az elemzésekhez a második, frissebb adatfelvételtől származó Z-mintát használtuk (2017), mivel az M-mintában a külső validáláshoz használt kérdőívek nem vagy csak más változatban szerepeltek.

### *Felhasznált mérőeszközök*

*Kritika Utáni Vallásosság skála rövidített változata (PCBS-H; Martos, Kézdy, Robu, Urbán és Horváth-Szabó, 2009):* A kérdőív rövidített változata 18 itemet tartalmaz, melyeket a válaszadók hétfokú skálán értékelnek (1 = Egyáltalán nem értek egyet; 7 = Teljesen egyetértek). A PCBS-H 4 alapskálái:

- Ortodoxia skála (O; Cronbach-alfa: 0,793),
- Külső Kritika skála (E; Cronbach-alfa: 0,866),
- Relativizmus skála (R; Cronbach-alfa: 0,660),
- Második Naivitas skála (S; Cronbach-alfa: 0,696).

A vizsgált személy valláshoz való viszonyát a teszt a Transzcendens bevonása vs. kizárása (a transzcendens létének elfogadása) dimenzió (továbbiakban Tran) és a

1. táblázat. Az elemzésbe bevont minták szociodemográfiai mutatóinak eloszlása

	Nem			Életkor			Vallásosság			Felekezethez tartozás		
	Csop.	Gyak	R.GY.	Csop.	Gyak	R.GY.	Csop.	Gyak	R.GY.	Csoportosítás	Gyak.	R.GY.
M-minta	Nő	581	41,1%	Kiskorú (16–17)	4	0,3%	Vallásos	191	37,7%	katolikus	303	67%
	Férfi	833	58,9%	Fiatalfelnőtt (18–30)	1061	75,0%	Nem vallásos	208	41,1%	református	37	8,2%
	N.A.	3		Érett felnőtt (31–55)	292	20,6%	Egyéni	107	21,1%	evangélikus	12	2,7%
				Idős korú (56–)	58	4,1%	N.A.	911		más keresztény felekezet	3	0,7%
				NA	2					egyéb	0	0%
										nem tartozik felekezethez	36	8%
										nem vallásos	61	13,5%
										N.A.	961	
Z-minta	Nő	390	77,1	Kiskorú (16–17)	2	0,4%	Vallásos	141	27,9%	katolikus	171	34%
	Férfi	116	22,9	Fiatalfelnőtt (18–30)	400	79,4%	Nem vallásos	153	30,2%	református	99	13,6%
	N.A.	0		Érett felnőtt (31–55)	90	17,9	Egyéni	212	41,9%	evangélikus	17	3,4%
				Idős korú (56–)	12	2,4	N.A.	0		más keresztény felekezet	23	4,5%
				NA	2					egyéb	69	14%
										nem tartozik felekezethez	127	25%
										NA.	0	

Szimbolikus vs. Konkrét értelmezési mód (vallásos kijelentések szó szerinti vagy szimbolikus értelmezési mód) dimenziója (továbbiakban Szimb) mentén is méri, melyeket Martos és munkatársai (2009) a 4 fenti skála főkomponens-elemzésével nyertek ki az M-mintán, merőleges Prokrusztész-forgatást alkalmazva. Ebből adódóan a Tran és a Szimb az M-mintán korrelálatlan és standardizált (0 átlagú és 1 szórású). A faktorok előállításának regressziós együtthatói segítségével számítottuk ki a két változót a Z-mintán is. Itt a Tran és a Szimb átlaga  $-0,40$  ( $s = 1,28$ ), illetve  $0,37$  ( $s = 0,79$ ) lett, melyek szignifikánsan eltérnek az M-mintabeli értékektől (Mann–Whitney-próbával a Tran esetén  $z = 5,94$ ;  $p < 0,001$ , rang Cohen  $d = 0,314$ , a Szimb esetén  $z = -6,61$ ;  $p < 0,001$ , rang Cohen  $d = -0,353$ ). A Z-minta tehát a transzcendencia bevonása tekintetében kissé magasabb, a szimbolikus értelmezés tekintetében pedig kissé alacsonyabb szintű. A Z-mintán a Tran és a Szimb csekély mértékben pozitív korrelációban is volt (Pearson  $r = 0,19$ ,  $p < 0,001$ ; Spearman-féle  $r_s = 0,21$ ,  $p < 0,001$ )<sup>1</sup>.

*Élet Értelme Kérdőív (MLQ-H):* A teszt az élet értelmeként való megélését és az értelem keresését a két, egymástól független Értelemmegélés és Értelemkeresés dimen-

<sup>1</sup> Vizsgálataink összes statisztikai elemzését a ROPstat programcsomaggal végeztük (Vargha, 2016).

zió által vizsgálja (Martos és Konkoly Thege, 2012). A kérdőív alszámként 5-5 itemet tartalmaz, melyekkel való egyetértést a kitöltők hétfokú Likert-skálán értékelnek (1 = Egyáltalán nem értek egyet; 7 = Teljesen egyetértek). Cronbach-alfa: Értelme megélés: 0,918, Értelme keresés: 0,825.

*Életcél Kérdőív (PIL):* A kérdőív (Purpose in Life Test, PIL, Crumbaugh és Maholick, 1964; magyarul Konkoly Thege és Martos, 2006) a Viktor Frankl által megfogalmazott értelmességkonstruktm egységét kívánja mérni – noha neve pusztán a célokat hangsúlyozza. A tesztnek egyetlen skálája van 20 itemmel, melyekkel való egyetértést a kitöltők hétfokú Likert-skálán értékelnek (1 = Egyáltalán nem értek egyet; 7 = Teljesen egyetértek). Cronbach-alfa: 0,898.

*Aspirációs index rövidített változata* (Martos, Szabó és Rózsa, 2006): A Kasser és Ryan-féle (1996) Aspirációs index a hosszú távú általános célok feltárására szolgál, melyek az intrinzik (tartalmas emberi kapcsolatok, személyes növekedés, közösség iránti elkötelezettség), az extrinzik (gazdagság, hírnév, jó megjelenés) és az egészség kategóriákba sorolhatók. A kérdőív rövidített változata (Martos, Szabó és Rózsa, 2006) 14 tételt tartalmaz, melyek megítélése hétfokú skálán (1 = Egyáltalán nem értek egyet; 7 = Teljesen egyetértek) történik. Az Aspirációs indexnek 4 alszáma van: extrinzik, intrinzik, egészség aspirációkra vonatkozó alszáma, valamint az Aspirációs mutató, melyet az Intrinzik és az Extrinzik skála különbségeként számíthatunk ki. Cronbach-alfák: 0,794 (Extrinzik), 0,789 (Intrinzik), 0,570 (Egészség aspiráció). Ez utóbbi skálát alacsony reliabilitása miatt a további elemzésekből kihagytuk.

### *Elvégzett statisztikai elemzések*

A vallással kapcsolatos attitűdök főbb típusainak feltárására a Tran és a Szimb mint input változók segítségével klaszterelemzéseket végeztünk. Egy megbízható klaszterstruktúra létezésének előfeltétele, hogy a klasszifikációba bevont változók együttes normalitása ne teljesüljön, hogy az adatok ne egyetlen centrumba tömörüljenek. Ezért elsőként megvizsgáltuk a változók normalitását és a két változó nem lineáris kapcsolatát, melynek fellépte kizárja a többdimenziós normalitást.

Ezt követően Ward-féle hierarchikus klaszterelemzéseket hajtottunk végre. A személyek közti különbségeket az átlagos négyzetes euklideszi távolság (ASED) segítségével mértük, és a változókat nem standardizáltuk, mert a Tran és a Szimb az M-mintában eleve standardizált formában volt megadva, a Z-mintában pedig hasonló regressziós előállítással képeztük őket. A klaszterstruktúrák megbízhatóságát a ROPstat 7-féle adekvációs mutatója segítségével vizsgáltuk (lásd 2. táblázat, vö. Vargha és mtsai, 2016). A hierarchikus elemzéseket követően kiválasztottuk azokat a megoldásokat, amelyek adekvációs mutatói elfogadható szintűek voltak. Ezek az adekvációs mutatók javulása céljából k-központú elemzést (relokációt) hajtottunk végre.

Fő célunk az volt, hogy a két minta segítségével a Tran és a Szimb skálával feltárjuk a vallásosság stabil, természetes típusait. Egy klaszterstruktúrát akkor tekinthetünk stabilnak, ha független mintákon sikerül hasonló struktúrát azonosítani. Ezért a relokációk után összevetettük az M- és a Z-mintán kapott megoldásokat, és kiválasztottuk közülük azokat, amelyek esetében a klaszterek több mint a fele erős hasonlóságot mutatott (centroidjaik közel estek egymáshoz).



2. táblázat. Az elemzésekben alkalmazott klaszteradekvációs mutatók

A mutató típusa	Adekvációs mutatók	Elfogadható értékek
Kohéziós indexek	EESS% – megmagyarázott hibaszázalék	> 65%
	HCátlag – homogenitási együttthatók átlaga	Jelentősen kisebb, mint 1
Globális szeparációs indexek	PB – klaszter pontbiszerialis korreláció	> 0,3
	CLdelta	> 0,8
Minimális szeparációs indexek	XBmod – módosított Xie-Beni index	> 0,5
	SC – Silhouette együtttható	> 0,5
	GDI24 – általánosított Dunn index	> 1

Ezt követően a két mintát egyesítettük, és az ígéretes klaszterszámokkal új k-központi elemzést végeztünk. A megfelelő klaszterszám kiválasztását egy újfajta validálási módszerrel vizsgáltuk, melynek során a létrehozott klaszterstruktúrákat összehasonlítottuk véletlenszerűen generált mintákon feltárt struktúrákkal (generált random minták száma: 100), és az adekvációs mutatók (lásd 2. táblázat) összevetésével mértük a struktúrák közti különbséget, a „javulás” mértékét. Ez a MORI relatív javulási mérték jól előrejelzi a megbízható klaszterstruktúra létét (Vargha és mtsai, 2016). A mintákat először a meglévő változóértékek random permutációja során létrejött kontrollminta klaszterstruktúrájával vetettük össze (RanPerm módszer). Az EESS%-hoz tartozó MORI-értékek tulajdonsága, hogy legtöbb esetben a legerősebb struktúrához tartozik a legmagasabb MORI-érték (Vargha és Bergman, 2019). Ezt követően ellenőrizzük az ún. korreláló random kontrollváltozó segítségével létrehozott MORI-értékeket is, ahol a random minta többdimenziós normális eloszlással lemodellezi a valódi mintában fellelhető korrelációs kapcsolatokat (KorrNorm módszer). Vargha és Bergman (2019) szerint a KorrNorm módszer esetén erősnek tekintjük a 0,35 feletti, közepesen erősnek a 0,20 feletti MORI-értékeket. Ha a MORI-érték 0,10 alatti, valószínűsíthető, hogy nincs feltárható természetes klaszterstruktúra.

A végső klaszterstruktúra feltárása után a kapott klasztereket a Z-mintán elemeztük a következő külső változók tükrében: értelmesség megélése és keresése (Élet Értelme Kérdőív alszkálái és Életcél Kérdőív), valamint aspirációk (Aspirációs index rövidített változata). A klaszterkód változót csoportosító változóként használva varianciaanalízist (VA) hajtottunk végre. Mivel a változók normalitása a legtöbb esetben sérült, és a szóráshomogenitás feltétele többnyire nem teljesült, ezért ahol szükséges volt, a vizsgálatot rang-VA-val is kiegészítettük. A könnyebb értelmezés érdekében a klaszterek külső változók tekintetében vett különbözőségét az A valószínűségi fölény mutató segítségével vizsgáltuk (vö. Vargha, 2007, 10.2. alfejezet).

### *Etikai vonatkozások*

A Z-minta adatfelvételét és az ezzel kapcsolatos kutatásokat a KRE BTK Etikai Bizottsága engedélyezte (engedélyszám: 494/2017/P). Az M-minta adatfelvételének idején a vizsgálat lefolytatásához nem volt kötelező, illetve általános érvényű gyakorlat az etikai engedélyeztetési eljárás lefolytatása. (Ezen adatfelvételtől bővebben lásd Martos és mtsai, 2009.) Ezzel együtt a vizsgálat a ma is elfogadott kutatásetikai elvek betartásával

zajlott. Minden résztvevő önkéntesen, megfelelő tájékoztatás birtokában és anonimitás biztosítása mellett vett részt a kutatásban, a beleegyező nyilatkozat kitöltése után, valamint a tesztkitöltés folyamatát bármely ponton megszakíthatták.

## EREDMÉNYEK

### *Klaszterelemzés*

A polinominális regresszióelemzés mindkét mintán szignifikáns harmadfokú kapcsolatot jelzett a Tran és a Szimb között, igazolva, hogy a két változó nem többdimenziós normális eloszlású, esélyt adva egy valódi klaszterstruktúrának. Egyik minta esetén sem találtunk olyan esetet, melyet el kellett volna távolítani a további elemzésekből.

A hierarchikus elemzés eredményei alapján mindkét mintán elfogadhatónak ítéltük a  $k = 4 - 10$  klasztermegoldások mutatóit, így ezeken hajtottunk végre relokációt. A két mintán kapott klaszterstruktúrákat összevetve,  $k = 7, 9, 10$  esetén egyezett meg a klaszterek több mint fele (rendre 57, 57, ill. 60%-ban). Az egyezés kritériuma az volt, hogy a centroidok ASED-távolsága 0,10-nél kisebb legyen.<sup>2</sup> E három struktúránál az összepárosított klaszterek átlagos távolsága a két minta között rendre 0,033, 0,052, illetve 0,030 volt.

Ezt követően egyesítettük a két mintát (MZ-minta,  $N = 1818$ ),  $k = 7, 9, 10$  értékekkel  $k$ -központú klaszterelemzést végeztünk, és a kapott megoldásokat összevetettük az M- és a Z-minta azonos klaszterszámú megoldásaival, a fentebb alkalmazott centroid-módszerrel (lásd 3. táblázat).

3. táblázat. Az M- és a Z-minta 7, 9 és 10 klaszteres megoldásainak összehasonlítása az egyesített MZ-minta azonos klaszterszámú  $k$ -központú megoldásaival (mintánként a 0,10-nél kisebb távolságú klaszterpárok száma, e távolságok minimuma és maximuma, ill. átlaguk)

	M-minta			Z-minta		
	Egyezés	Min-max	Átlag	Egyezés	Min-max	Átlag
$k = 7$	7	0–0,054	0,0180	6	0–0,060	0,0197
$k = 9$	6	0–0,093	0,0328	8	0–0,094	0,0164
$k = 10$	9	0–0,079	0,0253	9	0–0,082	0,0146

A 3. táblázat szerint 7, 9 és 10 közül a 7 klaszteres megoldás esetén hasonlít legjobban az MZ-minta megoldása az M- és a Z-minta ugyanolyan klaszterszámú megoldására, mégpedig úgy, hogy az MZ-minta megoldásának mind a 7 klasztere minimális – 0,06-nál kisebb eltéréssel – megfeleltethető az M-minta 7 klaszteres megoldásának 1-1 klaszteréhez, továbbá a 7 közül 6 klaszter a Z-minta 7 klaszteres megoldásának 6 klaszteréhez. Ezt erősítik a Vargha és Bergman (2019) javaslatára RanPerm módszerrel kiszámított MORI-értékek is az EESS% adekvációs mutatóra vonatkozóan az MZ-mintában, melyek  $k = 7, 9$  és  $10$  esetén rendre 0,22, 0,22, 0,21 lettek, vagyis a  $k = 7$

2

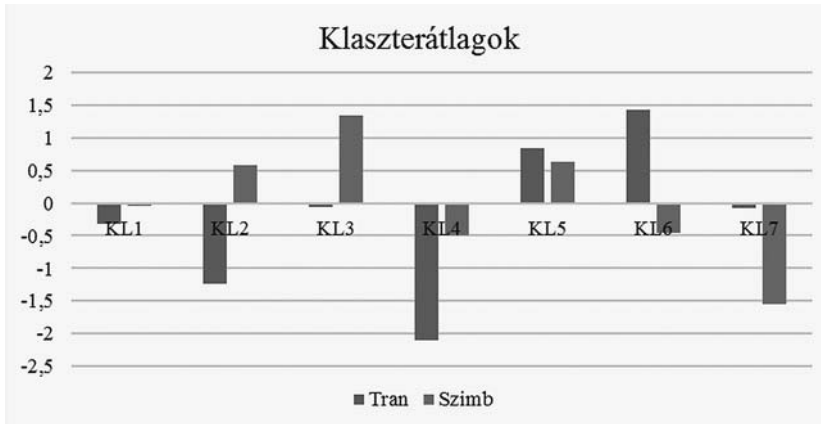
Ez a küszöb a Tran és a Szimb átlagos varianciáinak egy tizede.

e kritérium szerint is maximumot teljesített. Végül a  $k = 7$  előnyére szolgál az is, hogy a három vetélkedő klaszterstruktúra közül ez a legegyszerűbb.

4. táblázat. Az MZ-minta 7 klaszteres megoldásának adekvációs együtthatói

EESS%	PB	XBmod	SC	HCátlag	CLdelta	GDI24	HCmin-HCmax
84,62	0,385	0,738	0,689	0,329	1,085	1,139	0,21–0,55

E végső 7 klaszteres megoldás adekvációs együtthatói minden mutatóban kiválóak (lásd 4. táblázat). Az EESS% KorrNorm módszerrel kiszámított MORI-értéke ez esetben 0,29 lett, ami közepesen erős, jó struktúrára utal (Vargha és Bergman, 2019). A klaszterek szakmai értelmezéséhez elkészítettük a klasztercentroidok ábráját (2. ábra), és táblázatba foglaltuk főbb jellemzőiket (5. táblázat).



2. ábra. Az MZ-minta 7 klaszteres megoldásának ábrája

5. táblázat. A klaszterek elnevezése, gyakorisága, megoszlása és homogenitásának szintje

Klaszter	Elnevezés	Gyak.	%	HC
KL1	Mindenben átlagos	286	16	0,32
KL2	Relativizmus	252	14	0,30
KL3	Erős szimbolikus értelmezés	290	16	0,31
KL4	Külső Kritika	183	10	0,55
KL5	Második Naivitás	345	19	0,21
KL6	Ortodoxia	233	13	0,34
KL7	Szimbolikus értelmezés teljes hiánya	229	13	0,41
Összesen		1818	101 <sup>3</sup>	–

<sup>3</sup> A százalékok összege a kerekítések miatt tér el a 100%-tól.

A 2. ábra és az 5. táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy a 7 klaszteres struktúra magában foglalja az 1. ábra 4 kvadránsát, s ezt további három típusal egészíti ki (KL1, KL3, KL7). Ezek közül KL1 a legkevésbé karakterisztikus, s talán ebből fakad, hogy az MZ-minta 7 klaszteres megoldásának ez az egyetlen klasztere, amelyik a 9 és 10 klaszteres megoldásban nem jelenik meg.

### *A klaszterstruktúrák külső validálása*

A Z-mintán a normalitás az extrinzi aspirációt kivéve minden esetben sérült, így szükségessé vált a rang-VA használata. Erre többnyire a hagyományos Kruskal–Wallis-próbát használtuk, de ahol a rangszórás-homogenitás sérült, ott a korrigált rang Welch-próbát alkalmaztuk (vö. Vargha, 2007, 15. fejezet). A 7 klaszteres megoldásban a klasztereket szignifikánsan elkülönítő változókkal kapcsolatos főbb eredményeket a 6. táblázatban foglaltuk össze. Itt az egyes klaszterek különbözőségének mértékét a minta többi részétől az A valószínűségi fölény mutatója jelzi. Ebből azt tudjuk meg, hogy az adott klaszterbe tartozó személy milyen gyakran kap nagyobb értéket az adott változó szerint, mint egy más klaszterbe tartozó (értékegyezés esetén felezve a gyakoriságot). Például a KL1-be tartozók az Asp\_E változó szerint az esetek 55,9%-ában. Ha ez 0,5-nél nagyobb, akkor az adott klaszterbeli személyek gyakrabban nagyobb értékűek a nem idetartozóknál az adott változó szerint, mint kisebbek. Ha viszont 0,5-nél kisebb, akkor az adott klaszterbeli személyek gyakrabban kisebb értékűek a nem idetartozóknál az adott változó szerint. Az A mutató szignifikanciáját a sztochasztikus egyenlőség robusztus tesztelésére alkalmas Brunner–Munzel-próbával végeztük el (vö. Vargha, 2007, 10.3. alfejezet).

Az egyes változók csoporthatását a rang eta négyzet ( $\text{rang eta}^2$ ) mutató jelzi, melyet ugyanúgy számítunk ki a rang-VA adataiból, ahogy az eta négyzetet a VA adataiból (vö. Vargha, 2007, 13.1. alfejezet). Ennek szignifikanciájának szintje a Kruskal–Wallis-próba p-értéke alapján lett jelölve. Mivel az Értelemkeresés egyik esetben sem volt szignifikáns, így a 6. táblázat eredményei között ez nem szerepel.

A 6. táblázat és a 2. ábra alapján ezek a következtetések vonhatók le. KL1 mindenben átlagos, s ennek megfelelően egyik külső változó tekintetében sem mutat szignifikáns eltérést. KL2 is csak a csekély mértékben megemelkedett extrinzi aspirációs szinttel tűnik ki. KL3 fő jellegzetessége az Erős szimbolikus értelmezés, mely azonban egyik külső változó tekintetében sem mutat kiemelkedő értékeket. KL4 fő jellegzetessége, hogy a Tran-értékek rendkívül alacsonyok, valamint az intrinzi aspirációk, az Életcélok és az Értelemmegélés tekintetében gyakran alacsonyabb értékeket találunk, mint a többi klaszterben. KL5 jellegzetessége, hogy a magas Tran- és Szimb-értékek mellett magas Életcél és Értelemmegélés, továbbá alacsony extrinzi aspiráció értékek jellemzik a klasztert. KL6 fő jellegzetessége az igen magas Tran-értékek, melyeket a mentális egészség magas szintjét jelölő kiemelkedő Értelemmegélés, magas Életcél és alacsony extrinzi aspiráció jellemez. A KL7 klasztert nagyon alacsony Szimb-értékek jellemzik, de mivel KL7 elemszáma a Z-mintában igen alacsony ( $n = 7$ ), esetében szignifikáns eltéréseket nem kaptunk.

6. táblázat. A 7 klaszteres megoldásban a klasztereket szignifikánsan elkülönítő változókkal kapcsolatos főbb eredmények (az egyes klaszterek különbözőségének mértéke a minta többi részétől az A valószínűségi főlény mutatójával mérve, változóként a csoportthatást mérő rang eta<sup>2</sup>)

Klaszter	Elemzszám	Asp_E	Asp_I	Életcél	Értelemmegülés
KL1	61	0,559	0,506	0,464	0,471
KL2	100	0,595*	0,476	0,425	0,441
KL3	100	0,490	0,546	0,537	0,515
KL4	94	0,540	0,371***	0,376**	0,365***
KL5	92	0,398*	0,583+	0,609**	0,583*
KL6	52	0,353***	0,516	0,625**	0,693***
KL7	7	0,724	0,614	0,550	0,529
rang eta <sup>2</sup>		0,065**	0,043**	0,068***	0,081***

Jelölés: +:  $p < 0,10$ ; \*:  $p < 0,05$ ; \*\*:  $p < 0,01$ ; \*\*\*:  $p < 0,001$

## MEGBESZÉLÉS

Vizsgálatunk során feltételeztük, hogy a Kritika Utáni Vallásosság skála két fő dimenziója (Tran és Szimb) segítségével létrehozható a négyféle vallásos attitűdhöz (Duriez, Fontaine és Hutsebaut, 2000) hasonló megbízható klaszterstruktúra, azonban mivel eddig nem történt meg efféle vallásos tipológia létrehozása, nem zárkozunk el más vallásos típusok létezésétől sem.

Az elemzések alapján több szempontból is megfelelőbbnek bizonyult a 7 klaszteres megoldás, mely magába foglalja a klasszikus négy típust, valamint ezeket további hárommal gazdagítva a vallás iránti attitűdök differenciáltabb vizsgálatát teszi lehetővé. A klaszterstruktúra mintázatát vizsgálva megállapítható, hogy a 7 klaszteres megoldás klaszterei között megjelenik az eredeti eljárás által kirajzolt négy wulffi attitűd. A Z-mintán kapott klaszterek közül KL2-t a Relativizmus, KL4-et a Külső Kritika, KL5-öt a Második Naivitás, KL6-ot pedig az Ortodoxia attitűddel lehet azonosítani.

A KL1, KL3, KL7 klaszterek segítségével a vallás iránti attitűdök három új típusát tártuk fel. A KL1, mely a teljes MZ-minta 16%-át fedi le, semmiben nem tűnik ki. Ez persze abból is fakadhat, hogy a 7 klaszteres struktúrának ez a legkevésbé stabil eleme, mely a 9 és a 10 klaszteres struktúrában apróbb részklaszterekre bomlik. A KL3 és KL7 a Szimb dimenzió két szélsőséges pólusát képviseli. Ezek sem emelkedtek ki szignifikáns mértékben egyetlen további változó tekintetében sem, bár a KL7 esetében ennek fő oka a KL7 igen alacsony elemszáma a Z-mintában. Ezt kiküszöbölendő ellenőriztük ezeket az eredményeket az M-mintán is. Az itt kapott rang-VA megerősíti a Z-mintán kapott eredményeket.

Érdemes figyelembe venni, hogy Wulff (Martos és mtsai, 2009) a vallás iránti lehetséges attitűdöket a két fő dimenzióan kapott szélsőértékek párosítása által kapta (Ortodoxia, Külső Kritika, Relativizmus, Második Naivitás). Abból fakadóan, hogy

ebben a megközelítésben az attitűdök a dimenziók szélsőértékeinek párosításával jellemezhetők, figyelmen kívül marad, hogy a személyekre milyen *mértékben* jellemző az adott attitűd. Választott módszerünket alkalmasnak tartjuk arra, hogy a szélsőértékek párosításával járó sémaszerű besorolás helyett a fokozatosság elvét figyelembe véve az árnyaltabb, egyéni típusok feltárásával valóságosabb lehetőséget kínáljon a vallás iránti attitűdök mélyrehatóbb vizsgálatára. További kutatás alapját képezheti a KL1, KL3, KL7 klaszterek behatóbb vizsgálata annak érdekében, hogy feltárjuk a Transzcendencia befogadása dimenzióan elért átlagos értékek jelentőségét, gyakorlati jelentését. Érdekes kérdés, hogy vajon a vallásfejlődés egy szakaszát tártuk fel, vagy az e csoportokba tartozó személyek számára nem fontos a transzcendens mint attitűdtárgy.

Célunk volt továbbá feltárni a kapott klaszterstruktúra értelemmegéléssel, értelemkereséssel és aspirációkkal való kapcsolatát. Feltételeztük, hogy azok a klaszterek, amelyekben a transzcendencia bevonásának szintje magasabb, pozitív összefüggésben állnak az értelemmegéléssel és az intrinzik aspirációkkal. A szimbolikus értelmezés dominanciájával jellemezhető klaszterekkel kapcsolatban azt feltételeztük, hogy azok az értelemkereséssel, valamint az extrinzik és intrinzik aspirációkkal szignifikáns pozitív összefüggésben állnak.

A klaszterek értelemmegéléssel és értelemkereséssel való kapcsolatát vizsgálva csupán az értelemmegélés tekintetében kaptunk szignifikáns eredményeket. Feltételezéseinkkel és korábbi kutatásokkal (pl. Martos, Konkoly Thege és Steger, 2010) összhangban a transzcendencia befogadásának legnagyobb mértékével jellemezhető KL6 esetén kaptuk a legmagasabb értelemmegélésszintet ( $A = 0,693$ ), a legalacsonyabb Tran-értékekkel jellemezhető KL4 esetében pedig a legalacsonyabbat ( $A = 0,365$ ). A Tran dimenzióan magasabb értékeket elérő személyek értelmesebbnek élik meg az életüket, és egyben intrinzik életcélokkal is rendelkeznek.

Ez megerősíti azt, hogy a transzcendencia befogadása, mely feltételezhetően szorosabb kapcsolatban áll a vallásosság kognitív aspektusaival, mint a szimbolikus értelmezés (Zábó és mtsai, 2020 kézirat), erősebb összefüggést mutat a kognitív komponens dominanciájú értelemmegélés konstrukttal (Steger és mtsai, 2008). Az értelemmegélés alapvetően egy mentálisegészség-mutató (Zábó és Vargha, 2019). Az értelemmegélés tükrében a Tran dimenzióan magasabb értékeket elérő személyek jobb mentális egészséggel rendelkeznek. A szimbolikus értelmezéshez kapcsolódó mentális egészség vizsgálatához más mérőeszköz javasolt.

Az aspirációkkal kapott gyenge összefüggések magyarázata az lehet, hogy a vallásos attitűdöket alapvetően nem motivációs, hanem szociális-kognitív koncepció felől megközelítő Wullfi modell indirekt kapcsolatban áll az aspirációkkal, a motivációk egyik típusával.

Korábbi kutatások a vallás iránti attitűdök hagyományos, négy kvadráns alapú felosztásában a négy attitűd közül a Második Naivitásnak tulajdonították a legpozitívabb jelleget, és az érett vallásossággal azonosították (Robu, 2013). Az idetartozó személyeket vallás iránti intrinzik orientáció jellemzi, a vallást pozitívan értékelik (Robu, 2013). Ezt a típust elemzéseinkben a KL5 képviseli, melyet az előzetes elvárásoknak megfelelően magas Életcél és Értelemmegélés, továbbá alacsony extrinzik aspiráció értékek jellemeznek. Tendenciaszinten az intrinzik aspiráció magasabb értékei is az elvárások szerint alakultak.

## LIMITÁCIÓK

A vizsgálat korlátai közé tartozik, hogy a Kritika Utáni Vallásosság skála újfajta kiértékelése során használt főkomponens-elemzés eredményében a két dimenzió, a Tran és a Szimb nem azonos mértékben reprezentált. A teszt itemei többnyire a Tran dimenzióra súlyozódnak magas faktorsúlyokkal, míg a Szimb dimenzión kevesebb item súlyozódik erősen. Ez a probléma is okozhatja, hogy a Szimb dimenzióval való összefüggések nem igazolódtak a szakirodalom szerint. Megoldás lehet a teszt újragondolása a két dimenzió mentén, az ezekre jobban súlyozódó itemek létrehozásával.

## KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A cikkben említett kutatásokat a Károli Gáspár Református Egyetem támogatta (20643B800/2018 számú kutatói pályázat).

## IRODALOM

- Barnes, M., Doyle, D., & Johnson, B. (1989). The formulation of a Fowler scale; an empirical assessment among Catholics. *Review of Religious Research*, 30(4), 412–420.
- Beck, R., & McDonald, A. (2004). Attachment to God: The Attachment to God Inventory, tests of working model correspondence, and an exploration of faith group differences. *Journal of Psychology and Theology*, 32(2), 92–103.
- Boekaerts, M., Maes, S., & Karoly, P. (2005). Self-Regulation Across Domains of Applied Psychology: Is there an Emerging Consensus? *Applied Psychology*, 54(2), 149–154.
- Borges, M. D. S., Santos, M. B. C., & Pinheiro, T. G. (2015). Social representations about religion and spirituality. *Revista brasileira de enfermagem*, 68(4), 609–616.
- Crumbaugh, J. C., & Maholick, L. T. (1964). An experimental study in existentialism: the psychometric approach to Frankl's concept of noogenic neurosis. *Journal of Clinical Psychology*, 20(2), 200–207.
- Das, A. K. (1998). Frankl and the realm of meaning. *Journal of Humanistic Education and Development*, 36(4), 199–211.
- Dormán, J., Martos, T., & Urbán, Sz. (2012). Vallásosság és poszttraumás növekedés: egy többdimenziós megközelítés. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 13(1), 21–35.
- Duriez, B., Fontaine, J. R., & Hutsebaut, D. (2000). A further elaboration of the Post-Critical Belief scale: Evidence for the existence of four different approaches to religion in Flanders-Belgium. *Psychologica Belgica*, 40(3), 153–182.
- Frankl, V. E. (2005). *Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben*. Budapest: Jel Kiadó.
- Fry, P. S. (2000). Religious involvement, spirituality and personal meaning for life: Existential predictors of psychological wellbeing in community-residing and institutional care elders. *Ageing and Mental Health*, 4(4), 375–387.
- Herczeg-Kézdy, A., Urbán, S., & Martos, T. (2018). A vallásos orientáció mérésére kidolgozott 12 tételes Életkorfüggetlen IE Skála (Age-Univerzal IE Scale) magyar változata.
- Horváth-Szabó, K. (2003). *Valláspszichológiai tanulmányok*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hutsebaut, D. (1996). Post-Critical belief scales. *Journal of Empirical Theology*, 13(2), 19–28.
- Konkolý Thege, B., & Martos, T. (2006). Az Életcél Kérdőív magyar változatának jellemzői. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 7(3), 153–169.

- Kovács, B. (2010). *A vallásosság/spiritualitás protektív szerepének vizsgálata a kiegészél kapcsolatban*. Doktori értekezés. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Krok, D. (2015). The role of meaning in life within the relations of religious coping and psychological well-being. *Journal of Religion and Health*, 54(6), 2292–2308.
- Krok, D. (2017). Religious meaning system, religious coping, and eudaimonistic well-being-direct and indirect relations. *Roczniki Psychologiczne/Annals of Psychology*, 17(4), 665–682.
- Láng, A. (2013). Az Istenhez való kötődés és a vallásos megküzdés szerepe az étellel való elégedettségben. Impact of attachment to God and religious coping on life satisfaction. *Orvosi Hetilap*, 154(46), 1843–1847.
- Lawrence, R. T. (1997). Measuring the image of God: The God image inventory and the God image scales. *Journal of Psychology and Theology*, 25(2), 214–226.
- Maltby, J. (2002). The Age Universal I-E Scale-12 and Orientation Toward Religion: Confirmatory Factor Analysis. *The Journal of Psychology*, 136(5), 555–560.
- Martos, T. (2010). *Életcélok és lelki egészség a magyar társadalomban*. Doktori értekezés. Budapest: Semmelweis Egyetem, Mentális Egészségtudományok Doktori Iskola.
- Martos, T., Kézdy, A., & Horváth-Szabó, K. (2011). Religious motivations for everyday goals: Their religious context and potential consequences. *Motivation and Emotion*, 35(1), 75–88.
- Martos, T., Kézdy, A., Robu, M., Urbán, Sz., & Horváth-Szabó, K. (2009). Újabb adatok a Kritika Utáni Vallásosság Skála alkalmazásához – Elmélet és módszertan. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64(4), 643–669.
- Martos, T., & Konkoly Thege, B. (2012). Aki keres, és aki talál – az élet értelmessége keresésének és megélésének mérése az Élet Értelme Kérdőív magyar változatával. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 67(1), 125–149.
- Martos, T., Konkoly Thege, B., & Steger, M. F. (2010). It's not only what you hold, it's how you hold it: Dimensions of religiosity and meaning in life. *Personality and Individual Differences*, 49(8), 863–868.
- Martos, T., Szabó, G., & Rózsa, S. (2006). Az Aspirációs Index Rövidített változatának pszichometriai jellemzői hazai mintán. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 7(3), 171–191.
- Melton, A. M., & Schulenberg, S. E. (2007). On the relationship between meaning in life and boredom proneness: Examining a logotherapy postulate. *Psychological Reports*, 101(3), 1016–1022.
- Piedmont, R. L. (1999). Does Spirituality Represent the Sixth Factor of Personality? Spiritual Transcendence and the Five-Factor Model. *Journal of Personality*, 67(6), 985–1013.
- Piedmont, R. L., Ciarrochi, J. W., Dy-Liacco, G. S., & Williams, J. E. (2009). The empirical and conceptual value of the spiritual transcendence and religious involvement scales for personality research. *Psychology of Religion and Spirituality*, 1(3), 162.
- Reker, G. T. (2000). *Theoretical perspective, dimensions, and measurement of existential meaning*. In G. T. Reker, & K. Chamberlain (Eds), *Exploring existential meaning: Optimizing human development across the life span* (pp. 39–58.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Rizzuto, A. M. (1970). *Critique of the contemporary literature in the scientific study of religion*. Unpublished paper read at the annual meeting of the Society for the Scientific Study of Religion, New York.
- Robu, M. (2013). *Az istenreprezentáció kognitív szempontú vizsgálata*. Doktori értekezés. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Ryan, R. M., Rigby, S., & King, K. (1993). Two types of religious internalization and their relations to religious orientations and mental health. *Journal of personality and social psychology*, 65(3), 586.
- Steger, M. F., & Frazier, P. (2005). Meaning in life: One link in the chain from religiousness to well-being. *Journal of Counseling Psychology*, 52(4), 574–582.



- Steger, M. F., Kashdan, T. B., Sullivan, B. A., & Lorentz, D. (2008). Understanding the search for meaning in life: personality, cognitive style, and the dynamic between seeking and experiencing meaning. *Journal of Personality, 76*(2), 199–228.
- Steger, M. F., Oishi, S., & Kesebir, S. (2011). Is a life without meaning satisfying? The moderating role of the search for meaning in satisfaction with life judgments. *Journal of Positive Psychology, 6*(3), 173–180.
- Szy, Á. (2015). Az egyén alapvető egzisztenciális krízisei: A színtelen Tazaki Cukuru és zarándokévei című regény elemzése az egzisztenciális pszichológia szemszögéből. *Psychologia Hungarica Caroliensis, 3*(1), 39–46.
- Tomcsányi, T., Martos, T., Ittész, A., Horváth-Szabó, K., Szabó, T., & Nagy, J. (2011). A Spirituális Transzcendencia Skála hazai alkalmazása: elmélet, pszichometriai jellemzők, kutatási eredmények és rövidített változat. *Pszichológia, 31*(2), 165–192.
- Urbán, Sz. (2012). *A vallásosság kötődéseméleti megközelítése*. Doktori értekezés. Debrecen: Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Vargha, A. (2007). *Matematikai statisztika pszichológiai, nyelvészeti és biológiai alkalmazásokkal*. Budapest: Pólya Kiadó.
- Vargha, A. (2016). A ROPstat statisztikai programcsomag. *Statisztikai Szemle, 94*(11–12), 1165–1192.
- Vargha, A., & Bergman, L. R. (2019). MORI coefficients as indicators of a „real” cluster structure. *Hungarian Statistical Review, 2*(1), 3–23.
- Vargha, A., Bergman, L. R., & Takács, Sz. (2016). Performing Cluster Analysis Within a Person-Oriented Context: Some Methods for Evaluating the Quality of Cluster Solutions. *Journal for Person-Oriented Research, 2*(1–2), 78–86.
- Wulff, D. M. (1997). *Psychology of religion: Classic and contemporary views*. New York: John Wiley & Sons.
- Zábó, V., & Vargha, A. (2019). Újabb eredmények az élet értelme kérdőív magyar változatának validálásához. *Alkalmazott Pszichológia, 19*(2), 77–98.
- Zábó, V., Faragó, L., Vargha, A., & Wooley, L. (2020). The Differing Effects of Symbolic Interpretation and Inclusion of Transcendence on Life Goals and Mental Health in Hungarian Adults. *Central European Journal of Educational Research, 2*(2), 61–75.
- Zhang, H., Sang, Z., Chen, C., Zhu, J., & Deng, W. (2018). Need for Meaning, Meaning Confusion, Meaning Anxiety, and Meaning Avoidance: Additional Dimensions of Meaning in Life. *Journal of Happiness Studies, 19*(1), 191–212.

A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID\_1)

CLASSIFICATION OF RELIGIOUS ATTITUDES IN CONNECTION  
WITH THE MEANING OF LIFE AND ASPIRATIONS

GERGELY, BENCE – ZÁBÓ, VIRÁG – MARTOS, TAMÁS – VARGHA, ANDRÁS

*Based on Wulff's theorem the two dimensional evaluation of the Post Critical belief scale presents a valuable opportunity to create a typology of religious attitudes. The main goal of the research was to explore different types of attitudes towards religiosity in a person-oriented framework. We performed a hierarchical agglomerative and k-means cluster analysis in two distinct samples (one with 1417 and one with 506 participants), and verified the results with centroid-method and a new validation process (Vargha, Bergman & Takács, 2016). Furthermore we examined the relationship between the given cluster structures and the presence of/ searching for meaning in life, and the intrinsic/extrinsic aspirations. The results show that there is a reliable underlying 7-cluster solution in both samples. The explored cluster structures include the classic pattern of religious attitudes (Orthodoxy, External Critique, Relativism, Second Naïvité), moreover it expands the model with three additional types. The members of the Orthodoxy and Second Naïvité clusters had higher scores, while the External Critique group had lower scores in the given external variables. The inclusion of transcendence is in a positive relationship with presence of meaning in life.*

**Keywords:** *Post Critical Belief Scale, cluster analysis, presence of and searching for meaning in life, aspirations*